

ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: МАСШТАБИ, СУЧАСНІ ОЗНАКИ ТА ГЕОГРАФІЯ

Постановка проблеми Сьогодні зовнішня трудова міграція населення України є масштабним, загальнодержавним явищем, яке потребує усестороннього вивчення, аналізу, прогнозування та адекватної реакції держави через формування та реалізацію національної еміграційної та імміграційної політики. Трудова зовнішня міграція є природною реакцією населення на негативні зміни в соціально-економічному житті суспільства в період структурних перетворень в економіці, за умови нерозвиненості та деформованості внутрішнього ринку праці, масового галузевого і регіонального безробіття. В той же час значні масштаби, позитивна динаміка, залучення до трудової міграції населення більшості регіонів та різних соціальних груп, тривале збереження негативних тенденцій у розвитку внутрішнього ринку праці створили умови для зміни характеру явища із ситуативного та внутрішньо регіонального на системний та загальнодержавний.

На жаль на сьогодні держава практично не має довгострокової стратегії та дієвих механізмів, які б могли принципово змінити ситуацію на внутрішньому ринку праці, вплинути на мотивацію трудових мігрантів, передусім, збільшити конкурентоздатність національного ринку праці. Так, тривожними тенденціями 2006 року на внутрішньому ринку праці стали з одного боку зменшення попиту на кваліфікованих спеціалістів та зростання попиту на низько кваліфіковану працю, дефіцит робочої сили в окремих галузях, зокрема, в будівництві, серед окремих робітничих професій. При збереженні подібної тенденції сегмент низько кваліфікованого ринку праці в Україні у майбутньому може бути заповнений нелегальними трудовими мігрантами із країн Азії, Африки, Молдови.

Некерованість, стихійність процесу, відсутність достовірної інформації стосовно загальної чисельності та якісного складу громадян України, які працюють за кордоном, ускладнюють можливість оцінки масштабів зовнішньої трудової міграції та прогнозування її наслідків. Складність дослідження даного явища пов'язана з існуванням двох якісно різних площин: з одного боку - це легальна трудова міграція, яка є мало чисельною, з іншого – масова нелегальна трудова міграція. Кількість заробітчан-нелегалів та легалізованих мігрантів визначається досить приблизно за різними методиками соціологічних опитувань та експертними оцінками на рівні МЗС, пілотними обстеженнями Міністерства праці та соціальної політики, громадських організацій.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичні положення щодо методології та методики дослідження міграції, її кількісних, якісних характеристик, на які спирається автор, викладені у роботах В.І. Переведенцева, Ж. Я. Зайончковської, Т.І. Заславської, І. М. Прибуткової, Л.Л. Рибаківського, О.У. Хомри.

Цілі та завдання дослідження Метою дослідження є проведення порівняльного аналізу легальної та нелегальної зовнішньої трудової міграції. Визначення чинників, які сприяють збереженню масштабів даного явища, його потенційних загроз і наслідків.

Виклад основного матеріалу та результатів. Загальна чисельність українських трудових мігрантів, які працюють за кордоном оцінюється в середньому за різними джерелами від 3 до 7 млн. осіб [5]. Ця кількість включає нелегальних, легалізованих та легальних трудових мігрантів. За експертними оцінками, порівняно з нелегальними, легальні трудові мігранти становлять не більше 1% від загальної чисельності громадян України, які виїжджають за кордон з метою працевлаштування. Незважаючи на формування стійкої тенденції до збільшення чисельності цієї категорії мігрантів, останніми роками вона залишається мало чисельною в масштабі України. Так, кількість громадян України, які легально були працевлаштовані за кордон становила у 1998 році – 24 397 осіб, у 2002 році 40 683 особи, а у 2006 році - 63 369 осіб [1; 3;4].

Слід відзначити, що переважну більшість легальних трудових мігрантів з України становлять громадяни працевлаштовані посередницькими структурами з працевлаштування, які функціонують в Одеській області. Так, у 2006 році за допомогою комерційних бюро, агентств та інших організацій, які мають ліцензію на роботу за кордоном було працевлаштовано 41 821 особу, що становить 66% від загальної кількості легально працевлаштованих за кордон громадян України [3]

На сьогодні існують суттєві відмінності у географії країн працевлаштування, у структурі зайнятості, у статево-віковій, освітній та професійній структурі нелегальних і легальних трудових мігрантів з України.

Так, за експертними оцінками МЗС України, найбільша кількість українців за кордоном на заробітках нелегально перебуває (в порядку зменшення чисельності) у Росії, Польщі, Італії, Чехії, Португалії, Іспанії, Словаччині та Греції. [1] Як свідчить статистика основна частина легальних трудових мігрантів з України це моряки, спеціалісти з суднобудування та судноремонту, які працюють за професією. Враховуючи специфіку зайнятості найбільша чисельність легальних трудових мігрантів працювала за наймом на судах під прапорами Республіки Кіпр, Грецької Республіки, Ліберії та Великобританії [2,3] (рис.1).

Принципові відмінності спостерігаються у структурі зайнятості трудових мігрантів. Серед нелегальних та легалізованих мігрантів переважна більшість зайнята в будівництві та сільському господарстві (для чоловіків), у сільському господарстві та у домашній прислугі. Суттєво відрізняється структура зайнятості за приймаючими країнами. У більшості країн значною є частка чоловіків працюючих на будівництві (Росія – 73%, Польща -65%, Чехія – 88%). У Польщі значна частка чоловіків (до 30%) працює в сільському господарстві. Для жінок відносно більш різноманітними є сфери працевлаштування. Наприклад, у Італії у якості домашньої прислуги працює близько 90%

українських жінок. У Польщі жінки переважно працюють у сільському господарстві до 70% від загальної кількості українських жінок-заробітчанин, у Чехії – в готельному та ресторанному бізнесі (більше 45%), в Росії – в торгівлі (до 35%)[1, С.130-131].

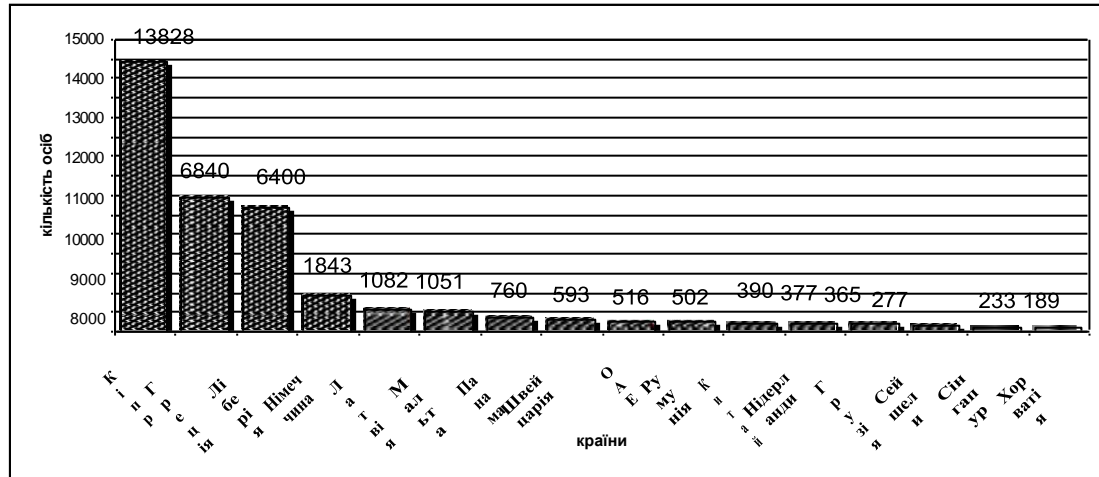

Рис. 1. Розподіл трудових мігрантів за основними країнами працевлаштування, 2006 рік (працевлаштовані посередницькими структурами в Одеській області)

За категоріями працівників серед нелегальних мігрантів основну частку становлять особи, які працюють не за професією, на робочих місцях, які не потребують високої кваліфікації чи спеціальної професії. В освітній структурі легальних трудових мігрантів переважають особи з вищою освітою. В основному переважну більшість легальних трудових мігрантів становлять моряки. Основною сферою зайнятості у приймаючих країнах відповідно є транспорт та зв'язок (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл трудових мігрантів, які тимчасово працювали за кордоном та були працевлаштовані через посередницькі структури в Одеській області за сферами занятості (всі країни)

Види господарської діяльності	легальні трудові мігранти, у %	
	2005 рік	2006 рік
Будівництво	0,01	0,03
Оптова і роздрібна торгівля	-	0,05
Готелі та ресторани	4,8	1,3
Транспорт та зв'язок	94,8	98,3
Колективні послуги	-	<0,01
Рибне господарство	0,4	0,3
Інші види діяльності	-	<0,01
Всього	100	100

Розраховано за матеріалами [2,3]

У статевій структурі всіх категорій трудових мігрантів суттєво переважають чоловіки (їх частка більше 90%). Для нелегальних

мігрантів частка жінок є дещо вищою ніж для легальних і знаходиться в межах 7-10%. Аналіз вікової структури свідчить, що серед нелегальних мігрантів найвищою є частка осіб у віковій групі від 28 до 40 років. Ця вікова група найбільш економічно активного населення становить до 50% від загальної чисельності нелегальних заробітчан. Серед легальних мігрантів (чоловіків) чисельно переважають особи старше 40 років, що зумовлено орієнтацією роботодавців на певний рівень досвіду та професійної кваліфікації.

Серед нелегальних мігрантів переважають особи, які мають загальну середню освіту та середню спеціальну (майже 80%), тоді як серед легальних навпаки – особи з вищою освітою.

Серед легальних трудових мігрантів високою є частка працюючих на керівних посадах, у якості службовців, висококваліфікованих спеціалістів на умовах найму в іноземних роботодавців (табл. 2). Сезонні працівники становлять менше 1%. В цілому українські моряки мають високий рейтинг на зовнішньому ринку праці.

Що стосується терміну перебування за кордоном легальних трудових мігрантів, то відповідно до умов трудового договору (контракту) найбільш поширеною є тривалість роботи від 6 місяців до 1 року (66% мігрантів), на другій позиції термін роботи до 6 місяців (відповідно 33.3%). Незначною є частка працюючих за кордоном протягом 3 років і більше.

Таблиця 2. Розподіл легальних трудових мігрантів за категоріями робочих місць (2005-2006 рр.)

Категорії працівників	Працюють за наймом іноземного роботодавця			
	кількість осіб		у %	
	2005 рік	2006 рік	2005 рік	2006 рік
На посадах керівників, спеціалістів, службовців	16468	18412	44,3	44,0
Робочих місцях за професією	20092	22168	54,1	53,0
Місцях, які не потребують професії, спеціальності	603	1241	1,6	3,0
Всього	37163	41821	100	100

Для моряків, які традиційно проживають у південних областях України в умовах занепаду та знищення українських судноплавних компаній, масштабного внутрішньогалузевого безробіття, зовнішня трудова міграція є фактично єдиною можливістю працювати за фахом, підтримувати відповідний рівень кваліфікації та зберігати професійну придатність. У зв'язку з цим, зовнішня легальна трудова міграція надлишкової на певний момент робочої сили може розглядатися як один із способів раціонального використання та збереження трудового потенціалу.

Слід зауважити, що Одеська область уже протягом декількох останніх років має позитивне сальдо міждержавної міграції. Так, за офіційними даними Держаком статистики України у 2005 році міграційний приріст населення області за рахунок мігрантів із інших країн становив 2 103 особи, а за 2006 рік уже 7830 осіб. Відповідно значною є чисельність нелегальних трудових мігрантів в Одеській області, що формує специфічні умови для розвитку регіонального ринку праці, та сприяє заміщенню національної робочої сили ще більш дешевими нелегалами.

Чинники, які зумовлюють зовнішню трудову міграцію українців передусім мають економічний характер. Якщо в 90-х роках мотивація трудових мігрантів визначалася насамперед неможливістю знайти будь-яку роботу, то в середині 2000-х основним мотивом стало бажання поліпшити рівень добробуту у зв'язку із значним подорожчанням життя в Україні.

1. Внутрішні чинники, які мають як загальнодержавний так і регіональний рівень. Серед них основні:

- високий рівень галузевого та регіонального безробіття в умовах структурних трансформацій в економіці, довготривале зниження попиту на окремі спеціальності;

- суттєве зниження рівня добробуту, фактичне зубожіння більшої частини населення в окремих регіонах, в сільській місцевості, серед окремих соціальних груп, потреба в коштах на придбання житла, освіту дітей, відкриття власного бізнесу, які неможливо реально та легально заробити в Україні;

- невідповідність між рівнем оплати праці та фактичною вартістю життя в Україні;

- суттєво нижчий рівень оплати праці в Україні ніж у країнах можливого працевлаштування (фактично кваліфікована праця в Україні оплачується нижче ніж низько кваліфікована в країнах-реципієнтах);

- монопольне становище роботодавців, які зацікавлені у збереженні низької оплати праці, тінізації значного сегменту ринку праці в Україні, не забезпеченні соціальних гарантій для працівників;

- неефективна політика держави щодо формування конкурентних переваг національного ринку праці, створення умов для легальної зайнятості, формування потреби в соціальних гарантіях на основі реальної оплати праці.

2. Зовнішні чинники, які визначають в основному стан та особливості зовнішнього ринку праці:

- зростання попиту на низько кваліфіковану працю в будівництві, сільському господарстві, сфері послуг в більшості країн Європи, який не задовольняється власною робочою силою;

- значно вищі рівні оплати праці ніж в Україні та вигідніші умови працевлаштування;

- наявність різного за обсягом тіньового сектору економіки в приймаючих країнах, що робить можливим поширення нелегальних форм трудової міграції (в Росії, Греції, Іспанії, Італії, Португалії, Німеччині, країнах Східної Європи);

– можливість легалізації з метою подальшої зміни місця постійного проживання;

– сталий попит на українських заробітчан на ринку як нелегальних так і легальних трудових мігрантів в приймаючих країнах (професійні, культурні, ментальні, расові ознаки).

Висновки Зовнішня трудова міграція має та буде мати неоднозначні та довгострокові наслідки в економічній та соціальній сфері країни, які досить умовно можна розділити на позитивні та негативні: Серед позитивних слід відзначити:

– зовнішня трудова міграція надлишкової на певний момент робочої сили може розглядатися як один із способів використання трудового потенціалу, зменшення рівня безробіття та соціальної напруги на національному ринку праці;

– надходження в Україну значних коштів зароблених за кордоном, обсяг яких дозволяє говорити про формування специфічного виду інвестування економіки країни (за різними оцінками від 1 до 5 млрд. дол. щорічно);

– накопичення досвіду життя та роботи в іншому соціально-економічному середовищі, в ринкових умовах, формування європейської системи цінностей;

– формування нових осередків української діаспори, розширення їх географії.

– Негативні наслідки та загрози національним інтересам:

– загроза незворотної втрати значної частини якісної, найбільш економічно активної національної робочої сили, в тому числі людського, наукового та інтелектуального потенціалу за умови, коли тимчасова трудова міграція призводить до еміграції та зміни місця постійного проживання;

– тривала занятість у сфері низько кваліфікованої праці у приймаючих країнах призводить до втрати кваліфікації, професії, набутих раніше в Україні.

– загрози соціального характеру пов'язані із руйнуванням сімей, явищем сирітства дітей заробітчан, деформацією статево-вікової структури в районах масової трудової еміграції, проблем демографічного характеру;

– негативні наслідки для розвитку споживчому ринку викликані зростанням грошової маси, штучним збільшенням попиту та ще більшим зниженням конкурентноздатності національного ринку праці.

– найбільшу загрозу становить кримінально індукована зовнішня міграція, торгівля людьми та примусова праця українських громадян.

Перспективи подальших досліджень Концепція національної політики у сфері регулювання міждержавної трудової міграції повинна формуватися у двох напрямках: з одного боку – формування умов для підвищення конкурентноздатності національного ринку праці та створення умов для зменшення масштабів зовнішньої трудової міграції праці; з іншого забезпечення захисту інтересів громадян України за кордоном та створення умов для поширення легальної трудової міграції. Соціальний захист трудових мігрантів- громадян України забезпечується міждержавними та міжурядовими

угодами про працевлаштування та соціальний захист трудових мігрантів, шляхом приєднання України до міжнародних договорів з питань захисту прав трудових мігрантів.

На сьогодні враховуючи ситуацію на внутрішньому ринку праці, передусім рівень оплати праці в Україні, збільшення розриву між рівнем заробітної плати та вартістю життя, збереження високого рівня безробіття в окремих регіонах, Україна не може ефективно впливати на масштаби та мотивацію зовнішньої трудової міграції своїх громадян, тому практичні заходи можуть бути спрямовані на зменшення негативних наслідків цього явища.

Список літератури:

1. Населення України – 2002: Щорічна аналітична доповідь. – К.: Ін-т демографії та соц. досліджень НАН України: Держ. ком. статистика України, 2003. – 376 с.
2. Звіт про чисельність та склад громадян України, які тимчасово працюють за кордоном за 2005 рік. / Одеський обласний центр зайнятості, 2006 рік.
3. Звіт про чисельність та склад громадян України, які тимчасово працюють за кордоном за 2006 рік. / Одеський обласний центр зайнятості, 2007 рік.
4. Позняк О. Масштаб зовнішніх трудових міграцій населення України // Україна: аспекти праці, 2002, № 8 С. 43-47.
5. Матеріали круглого столу «Розбудова діалогу між державними установами та громадськими організаціями щодо попередження нелегальної міграції» / Проект «Зміцнення потенціалу в управлінні міграційними процесами в Україні», Київ, 20 березня 2007 року.
6. План дій щодо реалізації в 2007—2008 роках «Основних напрямів проведення державної політики зайнятості на період до 2009 року», затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 року № 156-р,
7. Стасюк М., Крюковський В. Вплив міграційних процесів на основні демографічні показники в Україні // Україна: аспекти праці, 2004. № 5 С. 40-45.

